

SONDA DO SPODNÝCH PRÚDOV DEJÍN KOMUNIKÁCIE

KOLLÁROVÁ, Ivona. *Tajne : Nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799)*. Bratislava: Veda, 2020.

Kniha chronologicky nadväzuje na monografiu *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ' (2013)*, jej teoreticko-metodologická platforma je však odlišná. Úvahy o nej prichádzali v rámci pokračujúceho archívneho výskumu a na pozadí niekoľkých vedeckých projektov. Koncept latentie, „ukrytého medzi riadkami“, ma priviedol k novému pohľadu na známe veci a dostal do popredia to, čo som tušila: neviditeľné v dejinách komunikácie je rovnako zaujímavé a dôležité ako to viditeľné. Postupne vznikali čiastkové štúdie, ale stále chýbala zjednocujúca línia podporená istotou, že takýto, pramenne a metodologicky ťažko uchopiteľný objekt unesie monografickú záťaž. Oporou sa mi stali najmä výskumy radikálneho osvietenstva, tajného knižného obchodu a neverejného priestoru uskutočnené v Nemecku. Nápad, konštrukty a mikroteórie sa postupne formovali v rámci projektu *APVV 15 0554 Intelektuálne dedičstvo a vedecká komunikácia 1500 – 1800 so slovenskými vzťahmi ako súčasť európskej histórie a identity (INDED)*. V úsilí objasniť transfer osvietenských ideí prišla dôležitá a aj vzrušujúca chvíľa, keď začne všetko do seba zapadať...

V monografii pracujem s dvoma dôležitými metaforami dejín komunikácie – s metaforou toxicity a nebezpečnosti ideí a metaforou neviditeľných sietí formovaných ako kompenzácia dozoru a tlaku. Pracujem s predstavou o spodných prúdoch komunikácie. Tak ako pri predchádzajúcich knihách sa mi neraz strácala hranica medzi minulým a prítomným, aby ju nahradili vo vývine médií konštantné javy, vynárajúce sa na pozadí strachu a prnutí revolučného desaťročia.

Atmosféru v Európe po roku 1789 charakterizuje strach z rozšírenia myšlienok revolúcie a revolúcie samotnej. Tento strach postupne formoval klímu pre pôsobenie tlačiarov, vydavateľov a kníhkupcov. Formovala ju predstava, že s rozširovaním čitateľstva sa rozširuje i nebezpečenstvo úpadku politického a morálneho systému, že sa nebezpečne rozširujú myšlienky rovnosti a sociálnej mobility, a tak nastáva ohrozenie „verejného pokoja“. Rétorika slobody myslenia a diskurz o rozumne nastavených hraniciach slobody prejavu museli ustúpiť tradičnej metafore toxicity mediálneho obsahu a potenciálnej spoločenskej nákazy. Táto atmosféra zúžila priestor pre povolený obsah a pretvorila cenzúrnu prax do novej podoby. Represia však nemala len očakávané účinky. Tak ako mali josefínske reformy mnohé neplánované a nepredvídané dôsledky, tak ani zámer hermetického uzavretia priestoru monarchie a totálnej filtrácie nemohol v multikauzálnych spoločenských podmienkach mať len očakávané efekty. Typografické médium predstavovalo silnú ekonomickú sféru, „živilo“ veľa ľudí a produkcia orientovaná na dopyt sa nedala zastaviť, ani významne obmedziť. Snaha o kontrolu a transparentnosť vyvolala kompenzáciu v podobe zdokonaľovania zatajovacích postupov a ilegálnych, netransparentných procesov. Práve utajovanie ako reakcia typografického média na represiu a „nebezpečné myšlienky“, prúdiace napriek všetkým opatreniam vo svojom vlastnom neviditeľnom toku spoločenskej komunikácie, boli výskumnou inšpiráciou a stali sa aj opornou konštrukciou predloženej monografie.

Takto v kapitole *Tajná tlačiareň* osvetľujem, ako na typografické prostredie vplývala paranoidná predstava pôsobenia tajnej typografickej jednotky a naopak: ako nelegálne a pololegálne aktivity tlačiarov a vydavateľov vplývali na vznik nariadení pracujúcich s predstavou tajnej tlačiarne. Kapitola vznikla na základe systematického výskumu cenzorských spisov, ukazujúcich reálne stretы tlačiarň s disciplinizačným systémom a ukazuje adaptáciu typografického média na dané podmienky.

Kapitola *Spiritus Gallicus* integruje niekoľko čiastkových subtém, aby ukázala vplyv myšlienok revolúcie na atmosféru doby. Na jednej strane ovplyvnila argumentáciu cenzorov a viedla k prísnejším opatreniam v záujme zachovania „verejného pokoja“, na druhej strane otvorila dvere diskuzu o slobode tlače a slobode myslenia ako o základnom ľudskom práve a viedla k rozpracovaniu zákona o slobode tlače na uhorskom sneme.

Tretia kapitola je pokusom ukázať, najmä prostredníctvom zachovaných cenzorských záznamov a legislatívy zameranej na kníhkupeckú sféru v porevolučnom období, podmienky a tlak, v ktorom pôsobili kníhkupci. Ilegálny knižný obchod bol dôležitou sférou

dejín komunikácie, zabezpečujúcim rozširovanie a reprodukciu netolerovaných ideí vďaka systému utajovacích praktík a postupov.

Na Slovensku dosiaľ nikto neuskutočnil výskum popularity ateistickej filozofie, a to ani v rámci cirkevných dejín a dejín náboženstva. Preto bol môj záujem o ateistov v 90. rokoch 18. storočia spojený aj so snahou aspoň mierne upraviť asymetriu obrazu, v ktorom sa všetko vníma a interpretuje v intenciách tzv. kresťanskej tradície a kde sa iné tradície zdajú byť málo dôležitými a takmer neviditeľnými. Aj preto som sa pokúsila ateizmus ukázať v jeho historickom vývoji, v kontexte prienikových prúdov (deizmus, naturalizmus, antiklerikalizmus) a v širokom sociálnom spektre – od nevzdelaných dedinských rúhačov až po vzdelaných recipientov kníh baróna Holbacha. Kapitola *V tieni* je aj pokusom aspoň podprahovo upozorniť, že všeobecné prehliadanie osvietenko-racionalistickej tradície v našich kultúrnych dejinách je možno jedným z dôvodov dehonestácie a devastácie racionality a sekularizmu v súčasnej spoločnosti.

V istej etape práce na knihe som predpokladala, že text nebudem „zaľudňovať“ viac, než je nevyhnutné, s cieľom koncentrovať sa len na samotné metafory komunikačnej siete, podsvetia a toxicity ideí. V istom momente sa ukázalo, že nie je neproduktívne pozrieť sa zblízka na tých, bez ktorých by spomenuté siete neexistovali, na tých, ktorí ich formovali a dávali im dynamiku. Najvýraznejšou postavou a symbolom netransparentných zámerov a pololegálneho, prekérneho statusu skúmaného obdobia je nepochybne spisovateľ a pamfletista Friedrich Trenck.

Kapitola *Zverejniť – utajiť* vychádza z hypotézy, že kontrola a tlak vyvoláva zmenu komunikačného kanála z typografického na rukopisný. Má diskurzívnu povahu a je prvou sondážou do segmentu doteraz takmer nepovšimnutých pamfletov, politických a literárnych rukopisov. Je to balans na tenkej hranici medzi preukázateľnosťou a špekuláciou v štádiu, keď klásť správne otázky je dôležitejšie, ako odpovedať a pomenovať tušenia dôležitejšie, ako robiť závery.

Mojou hlavnou ambíciou bolo prekročiť hranice nábožensko-nacionalistického diskurzu a v univerzálnejšom priestore hľadať odpoveď na jednu z najrelevantnejších otázok sociálnej komunikácie v súčasnosti: Kde sú hranice slobody slova a aké myšlienky sú pre spoločnosť naozaj nebezpečné...

IVONA KOLLÁROVÁ

T A J N E

NEBEZPEČNÁ MYŠLIENKA
A NETRANSPARENTNOSŤ
KOMUNIKAČNÝCH SIETÍ
V ČASE NEPOKOJA
(1789 - 1799)

Obrázok 1 Obálka knihy Tajne

*Doc. Mgr. Ivona Kollárová, PhD.
Ústredná knižnica SAV
ivona.kollarova@savba.sk*